

Dansk grammatik

Lisa Holm Christensen
Robert Zola Christensen

Syddansk Universitetsforlag 2019

University of Southern Denmark Studies in Scandinavian Languages and Literatures, vol. 117

© Forfatterne og Syddansk Universitetsforlag 2005, 2009, 2014, 2016, 2019

4. udgave, 1. oplag, 2019

Sats og omslag: Dorthe Møller, Unisats Aps.

Tryk: Specialtrykkeriet Arco A/S

ISBN 978-87-408-3208-2

Mekanisk, fotografisk, elektronisk eller anden mangfoldiggørelse af denne bog er kun tilladt med forlagets tilladelse eller ifølge overenskomst med Copydan

Syddansk Universitetsforlag

Campusvej 55

5230 Odense M

www.universitypress.dk

Indhold

Forord	15
1 Indledning	17
1.1 Hvad er sprog?	17
1.1.1 Det brede perspektiv: verdens sprog	17
1.1.2 Det danske sprogfællesskab	18
1.1.3 Det smalle perspektiv: individets sprog	19
1.1.4 Sprogbrug og sprogsystem	20
1.2 Sprogsystemet ifølge den klassiske strukturalisme	21
1.2.1 Definitioner og eksempler	22
1.3 Sprogsystemets dele	24
1.4 Hvad er grammatik?	26
1.5 Sprogbeskrivelsen i denne bog	27
1.5.1 Struktur, funktion og betydning	28
DEL I: MORFOLOGI	
2 Introduktion til morfologi	33
2.1 Hvad er et ord?	33
2.2 Relationer mellem ord	34
2.2.1 Paradigmatisk vs. syntagmatisk	35
2.3 Morfemer, rødder og stammer	36
2.3.1 Forskellige slags morfemer	37
2.3.2 Allomorfi (morfemvariation)	38
2.3.3 Rodmorfemer	38
2.3.4 Stammer	39
3 Orddannelse	40
3.1 Orddannelsesprocessen – synkron og diakron	40
3.2 De komplekse ords struktur	41
3.2.1 Sammensætninger	42
3.2.2 Afledninger	42
3.2.3 Forandringer i forbindelse med orddannelse	44
3.2.4 Orddannelse i flere led	46

3.3	De komplekse ords funktionelle egenskaber	48
3.3.1	Sammensætninger	48
3.3.2	Afledninger	48
3.4	De komplekse ords semantiske egenskaber	50
3.4.1	Sammensætninger	50
3.4.2	Afledninger	52
4	Ordbøjning	53
4.1	Regelmæssig bøjning	53
4.1.1	Forandringer i forbindelse med bøjning	55
4.2	Uregelmæssig bøjning	57
4.3	Bøjningens funktion og betydning	58
4.3.1	Morfologisk vs. perifrastisk	59
4.4	Bøjning i et typologisk perspektiv	60
4.5	Afledning eller bøjning?	60
DEL II: ORDKLASSER		
5	Introduktion til ordklasser	65
6	Substantiver (navneord)	67
6.1	Substantivernes struktur	67
6.2	Substantivernes funktion	67
6.3	Substantivernes betydning	68
6.3.1	Appellativer og proprier	68
6.3.2	Tællelige og ikke-tællelige substantiver	68
6.3.3	Animate og inanimate substantiver	70
6.4	Genus (køn)	70
6.5	Substantivernes bøjning	71
6.5.1	Stamme	71
6.5.2	Numerus (tal)	71
6.5.3	Species (bestemthed)	74
6.5.4	Kasus (fald)	75
6.5.5	Begrænset morfologi	76
7	Artikler (kendeord)	77
7.1	Artiklernes funktion og bøjning	77
7.2	Artiklernes betydning	77
7.3	Artiklernes homografer	78

8	Numeralier (talord)	79
8.1	Mængdetal og ordenstal	79
8.2	Numeraliernes funktion og betydning	79
8.3	Numeraliernes struktur	80
9	Adjektiver (tillægsord)	82
9.1	Adjektivernes struktur	82
9.2	Adjektivernes funktion	82
9.2.1	Adjektiv brugt som hovedord i adjektivsyntagme	82
9.2.2	Adjektiv brugt som hovedord i nominalsyntagme	83
9.2.3	Adjektiv brugt som adverbial	83
9.3	Adjektivernes betydning	84
9.4	Adjektivernes bøjning	85
9.4.1	Stamme	85
9.4.2	Komparation (gradbøjning)	85
9.4.2.1	Morfologisk komparation	85
9.4.2.2	Perifrastisk komparation	87
9.4.3	Kongruensbøjning	88
9.4.3.1	Genus	89
9.4.3.2	Numerus	90
9.4.3.3	Species	90
9.4.3.4	Adjektivets e-form	91
9.4.3.5	Undtagelser fra kongruensreglerne	91
9.4.4	Regler for t-endelsen hos adjektiver brugt som adverbial	91
9.5	Adjektiv eller adverbium?	92
10	Pronomener (stedord)	94
10.1	Pronomenernes struktur	94
10.2	Pronomenernes funktion	94
10.3	Pronomenernes betydning	95
10.4	Forskellige slags pronomener og deres bøjning	96
10.4.1	Personlige og possessive pronomener	96
10.4.1.1	Brugen af personlige pronomener i nominativ og akkusativ	99
10.4.1.2	Refleksivt pronomen: <i>sig</i>	100
10.4.1.3	Refleksivt possessivt pronomen: <i>sin, sit, sine</i>	101
10.4.1.4	Reciprokke pronomener (gensidige stedord)	102
10.4.1.5	Personlige pronomener i andre sprog	102
10.4.2	Demonstrative pronomener (påpegende stedord)	102
10.4.3	Interrogative (spørgende) og relative pronomener	103
10.4.4	Øvrige pronomener	105

10.4.4.1	Indefinitte (ubestemte) pronomener	105
10.4.4.2	Kvantitative pronomener	106
10.4.4.3	Relationelle pronomener	107
11	Verber (udsagnsord)	109
11.1	Verbernes struktur	109
11.2	Verbalkategorierne og deres udtryksmåder	109
11.3	Verbernes bøjningsformer	110
11.3.1	Stamme og opslagsform	112
11.3.2	Imperativ (bydemåde)	112
11.3.3	Infinitiv (navneform)	113
11.3.4	Præsens (nutid)	113
11.3.5	Præteritum (datid)	114
11.3.6	Supinum	115
11.3.7	Samtids infinit	116
11.3.8	Perfektum participium	117
11.3.8.1	Perfektum participium eller adjektiv?	118
11.3.9	Passiv	118
11.4	Verbernes funktion og betydning	119
11.4.1	Bøjningsformernes funktioner	119
11.4.1.1	Finitte verber	121
11.4.1.2	Indefinitte verber	122
11.4.1.3	Perfektum participium	124
11.4.1.4	Passiv	125
11.4.2	Hovedverbum og funktionsverbum	126
11.4.2.1	Hjælpeverber	127
11.4.2.2	Modalverber	128
11.4.2.3	Irrealis	130
11.4.3	Verbets relationer til andre led i sætningen	131
11.4.3.1	Transitivitet	131
11.4.3.2	Valens	132
11.4.3.3	Semantiske roller	135
11.4.4	Aktiv og passiv konstruktion	136
11.4.4.1	Valget mellem s-passiv og blive-passiv	138
11.4.5	Forskellige typer af verbalbetydninger	138
11.4.6	Tempus	140
11.4.6.1	Morfologiske tempora: præsens og præteritum	140
11.4.6.2	Perifrastiske tempora	147
12	Adverbier (biord)	153
12.1	Adverbiernes struktur	153
12.2	Adverbiernes funktion	153
12.3	Adverbiernes bøjning	156
12.3.1	Dynamiske vs. statiske adverbier	156

12.3.2	Komparation	156
12.4	Adverbiernes betydning	157
12.4.1	Stedsadverbier	157
12.4.2	Retningsadverbier	157
12.4.3	Tidsadverbier	158
12.4.4	Mådesadverbier	159
12.4.5	Gradsadverbier	159
12.4.6	Attitudeadverbier	160
12.4.7	Konnektionsadverbier	160
12.4.8	Negationer (nægtelser)	161
12.4.9	Interrogative (spørgende) adverbier	162
12.5	Adverbium eller pronomener?	162
13	Præpositioner (forholdsord)	164
13.1	Præpositionernes struktur	164
13.2	Præpositionernes betydning	164
13.3	Præpositionernes funktion	165
13.3.1	Akkusativstyrelse	166
13.4	Præposition eller adverbium?	166
14	Konjunktioner (bindeord)	168
14.1	Konjunktionernes struktur	168
14.2	Konjunktionernes funktion og betydning	168
14.2.1	Sideordningskonjunktioner	168
14.2.2	Samordningskonjunktioner	169
14.2.3	Underordningskonjunktioner	170
14.3	Konjunktion?	171
14.4	Infinitivpartiklen <i>at</i>	171
15	Interjektioner (udråbsord)	172
 DEL III: SYNTAKS		
16	Introduktion til syntaks	177
16.1	Sætningens hierarkiske opbygning	178
16.2	Syntaksens delområder	179
16.3	Forholdet mellem funktion og materiale	179

17 Syntagmer	181
17.1 Nominalsyntagmet (NomS)	181
17.1.1 Nominalsyntagmets funktioner	182
17.1.2 Nominalsyntagmets bestemmelser	182
17.1.2.1 Determinativer (bestemmelsesord)	184
17.1.2.2 Nominalsyntagme som genitivattribut: »gruppegenitiv«	186
17.1.2.3 Adjektivattribut (beskriverord)	187
17.1.2.4 Efterstillede attributter i nominalsyntagmet	188
17.1.3 Nominalsyntagmets reference	189
17.1.3.1 Specifik og generisk reference	189
17.1.3.2 Bestemt og ubestemt reference	190
17.1.3.3 Øvrige typer af reference	191
17.2 Adjektivsyntagmet (AdjS)	191
17.3 Adverbiumsyntagmet (AdvS)	193
17.4 Præpositionssyntagmet (PræpS)	194
17.5 Infinitivsyntagmet (InfS)	195
17.6 Sammenligningssyntagmet (SamS)	196
17.7 Verbalsyntagme	197
18 Sætningsled	198
18.1 Verbal (V) (udsagnsled)	198
18.2 Subjekt (S) (grundled)	199
18.2.1 Foreløbigt, reelt og formelt subjekt	200
18.2.1.1 Infinitivsyntagme eller ledsætning som reelt subjekt	201
18.2.1.2 Ubestemt nominalsyntagme som reelt subjekt	201
18.2.1.3 Formelt subjekt ved upersonlig konstruktion	202
18.2.1.4 Formelt subjekt ved passivkonstruktion	203
18.3 Objekt (O)	203
18.3.1 Direkte objekt (genstandsled)	203
18.3.2 Indirekte objekt (hensynsled)	205
18.4 Subjekters og objekters materiale	206
18.5 Prædikat (P) (omsagnsled)	207
18.5.1 Prædikat til subjekt (omsagnsled til grundled)	207
18.5.1.1 Nominalsyntagme i ubestemt eller nøgen form	208
18.5.2 Prædikat til objekt (omsagnsled til genstandsled)	209
18.5.3 Frit prædikat	210
18.5.4 Prædikativers materiale	211

18.6	Adverbial (A) (biled)	212
18.6.1	Adverbialtyper, der svarer til adverbiumtyper	212
18.6.2	Særlige adverbialtyper	214
18.6.2.1	Objektadverbial	214
18.6.2.2	Modtageradverbial	214
18.6.2.3	Agentadverbial	214
18.6.2.4	Instrumentadverbial	215
18.6.2.5	Partikeladverbial	215
18.6.3	Bundne og frie adverbialer	215
18.6.4	Adverbial eller attribut?	216
18.7	Konjunkcional (K) (bindeled)	216
18.8	Interjektional (I) (udråbsord)	217
18.9	Analyse af primære sætningsled	217
18.9.1	Analyse af lange led	219
19	Sætningsskema	220
19.1	Helsætningsskema	220
19.1.1	Helhedsspørgsmål: finit verbal på første plads	220
19.1.2	Deklarativ helsætning: finit verbal på anden plads	222
19.1.3	Øvrige helsætningstyper	224
19.1.4	Skemaets udfyldning	226
19.1.4.1	Konjunkcionalfeltet (K)	227
19.1.4.2	Forfeltet (F)	228
19.1.4.3	Lille v	230
19.1.4.4	Lille n	231
19.1.4.5	Lille a og store A	231
19.1.4.6	Store V	234
19.1.4.7	Store N	235
19.1.5	Vægtprincippet	236
19.1.6	Varianter af sætningsskemaet	238
19.1.6.1	Letledspositionen (lille l)	238
19.1.6.2	Tungtledspositionen (T)	239
19.1.6.3	Ekstra felter	240
19.1.6.4	Sætningens eksterne positioner: interjektionaler (store I)	242
19.2	Ledsætningsskema: finit verbal på fjerde plads	243
20	Helsætninger og ledsætninger	245
20.1	Helsætninger	247
20.1.1	Deklarativ helsætning	247
20.1.2	Spørgesætninger (interrogative helsætninger)	248
20.1.2.1	Helhedsspørgsmål (ja-nej-spørgsmål)	248
20.1.2.2	Hv-spørgsmål	248
20.1.3	Imperativisk helsætning	250

20.1.4	Øvrige ledsætninger	250
20.1.5	Hedsætning i direkte tale (anførelse)	251
20.2	Ledsætninger	251
20.2.1	Ledsætningernes funktion	252
20.2.2	Ledsætningernes struktur	253
20.2.2.1	Ledstilling	253
20.2.2.2	Ledsætningsindledere	254
20.2.3	Forskellige typer af ledsætninger	256
20.2.3.1	Nominale ledsætninger	256
20.2.3.2	Attributive ledsætninger	259
20.2.3.3	Adverbielle ledsætninger	262
20.3	Periodediagrammer	264
20.3.1	Periodediagrammets begrænsninger	267
21	Specielle syntaktiske konstruktioner	269
21.1	Sætningsknode	269
21.2	Sætningskløvning	270
21.3	Ellipse og sætningsemner ved sideordning	271
21.4	Objekt med infinitiv	272
21.5	Kentaurkonstruktion	272
DEL IV: SEMANTIK		
22	Introduktion til semantik	277
22.1	Leksikonet	277
22.1.1	Det fælles leksikon	278
22.1.2	Det individuelle leksikon	279
22.1.3	Forskellige typer af enheder i leksikonet	281
22.2	Kontekstbegrebet	282
22.3	At beskrive betydning	283
22.4	Betydning og mening	284
22.5	Betydning og reference	285
22.6	Referentiel og prædicerende betydning	286
23	Ordbetydning	289
23.1	Hvad har vi ord for?	289
23.2	Teoretiske tilgange til ordbetydning	290
23.2.1	Den relationelle indfaldsvinkel	290
23.2.2	Den objektive indfaldsvinkel	291

23.2.3	Den konceptuelle indfaldsvinkel	292
23.2.4	Afslutning	293
23.3	Denotation og konnotation	294
23.3.1	Denotation	294
23.3.2	Konnotation	296
23.4	Polysemi	298
23.4.1	Polysemi og homonymi	298
23.4.2	Grundbetydning og særbetydning	300
23.4.3	Grundbetydning eller særbetydning?	302
24	Betydningsmodificering	305
24.1	Betydningsoverføring	306
24.1.1	Metafor	306
24.1.2	Metonymi	308
24.2	Betydningsforskydning	310
24.2.1	Forskydning i ordenes denotation	310
24.2.1.1	Generalisering	310
24.2.1.2	Specialisering	311
24.2.2	Forskydning i ordenes konnotation	311
25	Betydningsrelationer	313
25.1	Grupper i leksikonet	313
25.2	Paradigmatiske betydningsrelationer	314
25.2.1	Synonymi	315
25.2.2	Hyponymi (over-underordningsrelation)	319
25.2.3	Meronymi (del-helhedsrelation)	322
25.2.4	Antonymi (modsætningsrelation)	324
25.2.5	Skalarelaterede leksikalske felter uden tydelige poler	326
25.3	Syntagmatiske betydningsrelationer	327
25.3.1	Grammatiske relationer mellem ord	327
25.3.1.1	Udvælgende ord og valgbare ord	328
25.3.1.2	Produktiv ordkombination vs. leksikaliserede forbindelser	331
25.3.1.3	Funktionsordenes betydning	331
25.3.1.4	Syntaktisk betydning	332
25.3.2	Stilistiske relationer mellem ord	332
	Referencer	334
	Indeks	335

Fortegnelse over oversigter

Oversigt over sprogsystemets dele	25
Oversigt over adjektivernes species-, genus- og numerusbøjning	88
Oversigt over personlige og possessive pronomener	97
Oversigt over verbernes grammatiske kategorier	110
Oversigt over aktive verbers bøjningsformer	111
Eksempler på verbalparadigmer	116
Oversigt over perfektum participiernes kongruensbøjning	118
Oversigt over verbernes morfologiske passiv	119
Oversigt over verbalformernes funktioner	120
Oversigt over s-passiv og blive-passiv i forskellige former og tempora	136
Oversigt over tempusystemet i dansk	152
Oversigt over nominalsyntaxmets struktur	183
Helhedsspørgsmålets sætningsskema	222
Den deklaratve helsætnings sætningsskema	223
Helsætningskema (for alle typer af helsætninger)	225
Ledsætningskema	244

Forord

Vi vil gerne takke professor Hans Basbøll, professor Henrik Galberg Jacobsen, begge Syddansk Universitet, professor Lena Ekberg, Lunds Universitet, og fil.dr. Bo-A. Wendt, Svenska Akademiens ordbok, for deres gennemlæsning og granskning af denne udgivelse i tidligere stadier. Tak også til Møllerens Fond og Aage og Johanne Louis-Hansens Fond, der økonomisk har støttet udgivelsen.

FORORD TIL TREDJEUDGAVEN

Dansk grammatik udkom første gang i 2005. Denne udgivelse er en revideret og gennemskrevet 3. udgave, der er blevet til på baggrund af den feedback, vi har fået af studerende, undervisere og forskere igennem årene. Vi vil især gerne takke Merete Pedersen på Syddansk Universitet og vores redaktør, Michael Dam Petersen, for værdifulde synspunkter.

FORORD TIL FJERDEUDGAVEN

Med denne udgivelse foreligger *Dansk grammatik* i en ny, gennearbejdet udgave, som tager hensyn til nyere terminologi, ligesom der er tilkommet et par mindre afsnit, blandt andet om periodediagrammet og interjektionaler. Vi vil gerne takke Tanya Karoli Christensen, Torben Juel Jensen, Jan Heegård Petersen og Marie Bojsen-Møller fra Københavns Universitet, som er fremkommet med værdifulde kommentarer til den foregående udgave. Der skal også lyde en tak til vores redaktør, Michael Dam Petersen, og til vores grafiker, Dorthe Møller.

1 Indledning

1.1 HVAD ER SPROG?

Svaret på overskriftens spørgsmål kan synes ligetil: Sprog er et mellem-menneskeligt kommunikationssystem. Men svaret kan også gøres så omfattende, at det overstiger pladsen i en bog som denne. Sprog kan nemlig anskues fra et utal af forskellige synsvinkler, og derfor vil vi indledningsvis nævne et bredt spektrum af tilgange med henblik på at indkredse, hvad vi vælger at tage under behandling.

1.1.1 Det brede perspektiv: verdens sprog

Som historisk og socialt fænomen kan sprog først og fremmest betragtes som sprogfællesskaber: grupper af mennesker, der indbyrdes deler et sprog, som er forskelligt fra andre sprog talt af andre grupper.

I et **diakront** perspektiv, dvs. historisk, må vi formode, at det talte sprog er opstået langt tilbage i tiden hos jægere og samlere, men hvornår er ikke til at sige med sikkerhed. De ældste sikre spor i form af skrifttegn på lertavler, trægenstande m.m. bedømmes til at være op imod 5.000 år gamle, men det menneskelige sprog, der er det mest avancerede og fleksible system for kommunikation, vi overhovedet kender, må formodes at være betydeligt ældre. Vi må forestille os, at taleevnen til en begyndelse blev benyttet til at sige noget om de ting, der var vigtige her og nu, f.eks. *se!*, *kast!*, *dyr*, *godt*, osv., til efterhånden at blive udviklet til at kunne håndtere meddelelser om emner, som er forlagt til andre pladser og steder i både fortiden og fremtiden.

Gennem tiderne har sproget og historien været tæt knyttet til hinanden: Udviklingen og opretholdelsen af centraliserede civilisationer har haft skriftsproget som en vigtig forudsætning. Det har været med til at sikre den politiske enhed ved at befæste og overlevere lovene og det fælles værdigrundlag. Samtidig har de sprog, der igennem historien har været benyttet af de fremherskende folkegrupper og kulturer, sikret sig størst fremgang. I det antikke Grækenland blev det græske sprog udbredt til andre regioner, i Romerrigets storhedstid gjaldt det latin, og som et resultat af kolonitiden med start i 1500-tallet blev de europæiske sprog (primært fransk, engelsk, portugisisk og spansk) udbredt og tales den dag i dag i en lang række lande over hele kloden. Sprogfællesskabernes diakrone udvikling har altså direkte været bestemmende for den nuværende sprogsituation i verden, dvs. den **synkrone** sprogsituation.

På verdensplan må vi regne med, at der findes ca. 5-6.000 sprog, men det er svært at fastslå det nøjagtige antal: Hvad adskiller f.eks. et sprog fra en dialekt? Det vides også, at mange mindre sprog er i færd med at forsvinde med stor hast; et par stykker eller mere siges at gå tabt om måneden. Når et sprog kun tales af en håndfuld mennesker, vil det forsvinde i løbet af et par generationer. Men mens visse sprog dør, vokser andre. Befolkninger går fra at tale et lokalt anvendt sprog til et andet, som har flere brugere og kan benyttes over et større geografisk område. Knap halvdelen af jordens syv milliarder mennesker har ét af de ni største sprog som deres førstesprog, og de er ifølge beregningerne: kinesisk, engelsk, hindi, spansk, arabisk, portugisisk, bengali, russisk og japansk.

Sammenlignet med disse sprogfællesskaber er det danske yderst beskedent, men i et globalt perspektiv hører dansk ikke desto mindre til gruppen af mellemstore sprog.

1.1.2 Det danske sprogfællesskab

Det danske sprogfællesskab består af de ca. 5,8 millioner mennesker i og uden for Danmark, som taler dansk som første eller andet sprog. Det danske sprog kan betragtes som et veletableret sprog. Der udfærdiges love på dansk, dansk benyttes i skolesystemet, litteratur skrives, og der udkommer aviser og ordbøger. Samtidig har vi et officielt organ, Dansk Sprognævn, der løbende svarer på spørgsmål fra befolkningen og udgiver en retskrivningsordbog, som myndighederne og det officielle Danmark følger. Årsagen til dansks stærke position er det faktum, at der er tale om et hovedsprog i en nationalstat med en veludbygget centraladministration. På verdensplan er de fleste sprog ikke nationalsprog, og mange lande har mere end et officielt sprog. Det gælder f.eks. i Schweiz, Belgien og Norge. I Danmark kan vi måske være tilbøjelige til at betragte det som en selvfølge, at vi er medlemmer af et sprogfællesskab, der repræsenterer landets nationalsprog, men det er en yderst privilegeret situation at forstå og blive forstået i tale og skrift overalt i det samfund, hvor vi lever og færdes. Fjernsyn, cirkulærer, skilte, brochurer osv. er på dansk.

I et diakront perspektiv kan dansk ligeledes betragtes som et veletableret sprog, idet vi har en lang skriftsprogstradition. Det skriftsprog, som vi kender i dag, begyndte at blive uniformeret i 1500-tallet i forbindelse med bogtrykkerkunsten og den første officielle bibel, men i princippet kan vi gå så langt tilbage som til de ældste runer, fra ca. 200 e.Kr., og finde eksempler på et sprog, som i et senere stadium skulle få navnet dansk.

Hvad det danske sprogs fremtid angår, tales der om muligheden for, at engelsk (eller angloamerikansk) på længere sigt vil trænge de mindre sprog ud i en stadig mere globaliseret verden. Imidlertid skal der ske temmelig vidtgående samfundsmæssige forandringer, inden dansk ligefrem bliver truet som nationalsprog. I stedet må vi forestille os, at dansk, som det allerede sker i dag, vil blive ramt af såkaldt **domænetab**, hvor engelsk

i stadig højere grad vinder indpas inden for særlige emneområder. Det gælder f.eks. populærkultur, it, mode m.v. I det lange løb kan det betyde, at den fremtidige danske sprogbruger bliver partielt tosproget. På samme måde som vi i dag ser, at mange taler rigsmål i det offentlige rum og mere dialektpræget i intimsfæren, vil danskere i alle hjemlige situationer tale dansk, mens de i mere internationale sammenhænge, også inden for Danmarks grænser, f.eks. i multinationale koncerner og forskermiljøer, vil gøre brug af engelsk.

1.1.3 **Det smalle perspektiv: individets sprog**

Hvis vi indsnævrer perspektivet fra hele sprogfællesskabet til dets medlemmer og ser på, hvad sprog er for det enkelte individ, må vi til en begyndelse skelne mellem menneskets brug af sprog og menneskets (biologiske) forudsætninger for sprog.

Grundlæggende bruger individet sproget til at kommunikere med i højst forskelligartede sociale sammenhænge. Med sprogets hjælp kan vi påvirke vores medmennesker, udtrykke vores følelser, overføre informationer, beskrive virkeligheden, formidle viden, skabe litteratur m.m. Men individet anvender ikke alene sproget i interaktion med andre. Det er samtidig et værktøj i vores tænkning og virkelighedsopfattelse. Sproget er således både et kommunikativt og et kognitivt redskab.

Individets sprogforudsætninger er de biologiske og neurologiske betingelser for at kunne frembringe og opfatte sprog, dvs. artikulationsapparatet, hørelsen og den nødvendige hjernekapacitet. Som udgangspunkt er det en selvfølge, at det enkelte menneske i en eller anden forstand har sproget aflejret i hjernen. Ellers ville vi ikke kunne stå op hver morgen og stadig tale vores modersmål, og denne form for sprogkompetence betyder, at vi kan tale ét (eller flere) sprog perfekt. Men hvor og hvordan denne evne rent faktisk er organiseret i vores hoveder, og hvordan vi virtuelt bevæger os omkring i hjernens sprogarkiver, ved vi stadigvæk kun lidt om. Det er ikke klart, hvordan ordene er organiseret i forhold til hinanden, hvor de bøjes, mødes og kombineres, før de via taleapparatet kommer ud som tydbare sætninger, der kan afkodes af en modtager. Af indlysende grunde må vi formode, at der findes ligheder i sprogcentret blandt medlemmerne af samme sprogfællesskab, men rimeligvis foreligger der også større eller mindre forskelle og særpræg i kraft af det enkelte individs arv (hjernens indretning) og miljø (fysiske og sociale omgivelser).

1.1.4 Sprogbrug og sprogsystem

Sprog kan i princippet ikke adskilles fra mennesket som biologisk, socialt og historisk væsen, men alligevel er dette nødvendigt af praktiske grunde i de fleste sprogbeskrivelser, og denne rendyrkning af perspektivet vil også blive brugt i denne bog. Men også under denne begrænsede synsvinkel kan sprog opfattes som – mindst – to ting: som sprogbrug og som sprogsystem.

Sprogbrugen er den faktiske, mellemmenneskelige kommunikation i tid og rum. Alt, hvad der produceres i skrift og tale, og som afkodes af en modtager på dansk, er dansk sprogbrug. Denne slags sprog foreligger som registrerbare, fysiske fænomener i verden i form af lydølger og skrifttegn. Det kan studeres empirisk på baggrund af skriftligt og mundtligt kildemateriale såsom runestene, avisartikler, computerfiler, radio, sms'er, webcam mv.

Sprogsystemet er de underliggende mønstre og tilbagevendende lov-mæssigheder, vi skal beherske for at kunne benytte sproget aktivt. Der er således tale om en kompetence, der er fælles og nødvendig for medlemmerne i et sprogsamfund, og samtidig en indramning, der sætter grænserne for den individuelle sprogudøvelse. Som kollektivt fænomen er systemet en abstraktion, der ikke kan registreres og studeres empirisk på samme måde som sprogbrugen. Det må udledes på baggrund af de faktiske lingvistiske manifestationer i verden eller på baggrund af teorier og hypoteser om, hvordan sproget er organiseret i vores bevidsthedsapparat.

Opdelingen i sprogbrug og sprogsystem kan synes temmelig ligetil. Sprogbrugen er den faktiske tale og skrift, sprogsystemet er de regler, som ligger bag al produktion af sprog. Når vi studerer sprogsystemet, leder vi derfor efter stabilitet og regelmæssighed, men ikke desto mindre er det vigtigt at holde sig for øje, at ikke alle medlemmer af et sprogfællesskab taler ens. Vi finder forskellige dialekter og socialt betingede varianter af dansk. Et individ vil også være tilbøjeligt til at variere sin måde at tale på afhængigt af det samtalerum, vedkommende indgår i. Denne variation i brugen af sproget viser, at systemet ikke kan være en aldeles fikseret og invariabel størrelse. Brugerne, der artikulerer sprogsystemet, giver også ophav til diakron forandring, selv om det sker langsomt. Såfremt en ny sproglig særform begynder at forplante sig i sprogsamfundet, kan det betyde, at en forandring af systemet er på vej. Det dansk, vi taler og skriver i dag, er ikke identisk med det dansk, som vikingerne talte og skrev. Sprogsystemet er altså ikke aldeles konstant og stabilt. Den foranderlige og variable sprogbrug kan indvirke på det bagvedliggende system og forandre det.

I denne bog vil beskrivelsen gælde sprogsystemet, ikke sprogbrugen, om end de to hovedaspekter af sproget i virkeligheden er uadskilleligt forbundne.

1.2 SPROGSYSTEMET IFØLGE DEN KLASSISKE STRUKTURALISME

Sprogsystemet er sprogets bygning i bred forstand, dvs. grammatikken og fonologien. Ifølge strukturalismen, som var den dominerende teori for sprogbeskrivelse i det 20. århundrede, beskrives sproget som et system af **tegn**, der kan udtrykke et bevidsthedsindhold. De sproglige tegn udgøres af mindre og større enheder, som kan kombineres og sammenføjes efter forskellige principper. Ifølge den strukturalistiske sprogteori består det sproglige tegn af et **udtryk**, som formidles i lyd eller skrift, der henviser til et semantisk **indhold**. Det sproglige tegn har således to sider, en udtryksside (form) og en indholdsside (betydning). Det sproglige tegn *svømme* har f.eks. betydningen 'bevæge sig (fremad) i vand (af egen kraft)', og det sproglige tegn *Nu regner det* har det semantiske indhold 'i dette øjeblik falder der nedbør i form af vanddråber'. (I lingvistikken angiver enkle citationstegn, at der er tale om gengivelse af betydning).

Når vi i det følgende gennemgår et antal centrale begreber i den klassiske strukturalisme, er det ikke et udtryk for, at vi aldeles bekender os til dette sprogsyn. Men teorien har ikke desto mindre bidraget med en lang række begreber og termer, som, i en eller anden udformning, synes uomgængelige i en sprogbeskrivelse som denne. Sidst i kapitlet, i afsnittet »Sprogbeskrivelsen i denne bog«, vender vi tilbage til vores teoretiske ståsted.

De sproglige tegn er ikke de eneste tegn, der omgiver os. Hvis vi registrerer mørke skyer på himlen, kan vi med god ret tage det som et udtryk for, at der er regn på vej. Der er en direkte og naturlig forbindelse mellem de vandholdige skyer og forestillingen om regn. Vi taler om et **motiveret** tegn. Sådan forholder det sig ikke med det sproglige minimaltegn. Det er **arbitrært**, dvs. vilkårligt. Der er ingen naturlig sammenhæng mellem det sproglige tegns udtryksside og dets indholdsside, dvs. vi finder ikke noget, der motiverer, at f.eks. betydningen 'hest' udtrykkes med den grafiske form <hest> eller den lydige form ['hæst]. Forholdet mellem de to sider af tegnet er en konventionel praksis, der råder i det danske sprogfællesskab. I princippet ville der ikke opstå kommunikationsproblemer, hvis vi tilfældigvis havde valgt at benævne det firbenede hovdyr, vi kender som *hest*, som *ko*.

I en særlig gruppe af ord, de såkaldte **onomatopoietika** (lydefterlignende ord), finder vi imidlertid en (vis) forbindelse mellem form og betydning. Det hedder sandsynligvis *klukke*, fordi det siger »kluk-kluk«, når vi skænker snapsen, og fuglen *krage* (eng. *crow*) har antagelig fået sit navn, fordi dens skrig lyder noget i retning af »krau«. Men disse ord udgør en lille andel af sproget.

Vi må altså forestille os, at forbindelsen mellem udtryk og betydning opretholdes i sprogfællesskabet gennem en ikke udtalt overenskomst og

konvention. Vi, som taler dansk, er alle enige om, at vi bruger ordet *stol* om et møbel med fire ben, et ryglæn og et sæde, vi kan sidde på. De fleste ord tilegner vi os ubevidst, og skulle vi blive i tvivl, kan vi slå dem op i de danske ordbøger. Men til daglig lægger vi ikke mærke til, at betydningerne holdes på plads af en kollektiv konsensus. Den mekanisme, der sikrer, at udtrykket og dets indhold fastgøres til hinanden, er et dynamisk, aktivt fortolkningsfællesskab. Det har imidlertid også den konsekvens, at udtryksiden og indholdssiden kan undergå forandringer, alt imens sproget bliver brugt. Som eksempel på det førstnævnte høres det ikke sjældent, at et udtryk som *tåreperser* udtales som *tårepresser*, fordi det sammensatte ords andet led, *perser*, ikke umiddelbart giver mening. Hvis vi ser på en udvikling på indholdssiden, så betød udtrykket *om godt to timer* tidligere, og stadigvæk for den ældre del af befolkningen, 'om to timer plus lidt tid'. For yngre danskere ser vi en tilbøjelighed til, at samme formulering betyder 'om to timer minus lidt tid'.

En anden egenskab ved det naturlige sprog er, at det er sammensat på mere end ét niveau. Enhver ytring kan analyseres som en kæde af betydningsbærende mindsteenheder (morfemer), der som byggeklodser sættes sammen og formidler ytringens overordnede semantik. Ordet *huse* består f.eks. af to **morfemer**, to mindsteenheder, *hus* + *e*, der begge tilfører udtrykket betydning. Morfemet *hus* har betydningen 'bygning med vægge og tag', og morfemet *-e* har pluralisbetydning. Hvert eneste morfem tilfører udsagnet indhold (mere herom senere). Men ordet kan også analyseres i fire endnu mindre enheder, *h* + *u* + *s* + *e*, der isoleret betragtet ikke er betydningsbærende. Dem kalder vi **figurer**. **Figurer** er en paraplyterm for **fonemer**, den lydlig manifestation, og **grafemer**, den skriftlige fremtrædelsesform. Meningsindholdet af formen *huse* kommer ikke fra betydningen af de fire figurer *h* + *u* + *s* + *e*, hvad enten vi fremsiger dem mundtligt eller skriver dem på et stykke papir. Hvis det var tilfældet, ville »huse« være tæt på »fuse« i semantisk forstand. **Figurer**nes kombinatorik og sammensætning er forudsætningen for morfemerne og dermed betydningsdannelsen, men de bestemmer ikke indholdet.

1.2.1 Definitioner og eksempler

Fonemer er sprogets mindste betydningsadskillende enheder i deres lydlig (fonetiske) fremtrædelsesform. Eksempler på fonemer: /k/, /r/, /y/, /ø/. Ordet *ananas* består af seks fonemer: /a/, /n/, /a/, /n/, /a/ og /s/. (Fonemer markeres med skråstreger).

Grafemer har i princippet den samme definition som fonemer, men er de tilsvarende skriftlige (grafiske) fremtrædelsesformer. Eksempler på grafemer: <k>, <r>, <y>, <ü>, <ø>. Ordet *ananas* består af seks grafemer: <a>, <n>, <a>, <n>, <a> og <s>. (Grafemer markeres med vinkelparenteser).

Figurer er en paraplyterm for fonemer og grafemer.

Morfemer er sprogets mindste betydningsbærende enheder. Ordet *anas* består af et morfem; ordet *banan-er* består af to: *banan* + *er*. Andre eksempler på morfemer: *fyr-aftens-øl*; *u-med-gør-lig*; *rosen-rød*; *rød-lig*; *vi køb-te rød-e rose-r*. (Streg markerer morfemgrænse).

Et andet vigtigt begreb inden for den strukturalistiske sprogbeskrivelse er **minimalt par**. Et minimalt par udgøres af to selvstændige morfemer, der har forskellig betydning, og som på udtrykssiden adskiller sig fra hinanden gennem en enkelt figur. Eksempler på minimale par er »hal« og »bal«. Det første morfem består af de tre fonemer /h/ /a/ /l/ eller de tre grafemer <h> <a> <l>. Det andet morfem består af de tre fonemer /b/ /a/ /l/ eller de tre grafemer <b> <a> <l>. Den eneste forskel på udtrykssiden er den første figur: »h«, respektive »b«. Denne form for udskiftning, med henblik på at få afprøvet, hvilken figur der kan udskiftes med en anden figur, sådan at en ændring på indholdssiden opstår, benævnes **kommutationsprøven**.

Bemærk, at et minimalt par i talen ikke behøver at være det i skrift og omvendt. Morfemerne »binde« og »finne« er fonematisk set et minimalt par, eftersom den eneste indbyrdes forskel er det indledende fonem /b/, respektive /f/. I skrift forholder det sig derimod anderledes, eftersom vi ud over <b> og <f> finder forskellen <d> og <n>. De to morfemer »pille« og »bille« er, når vi kigger på grafemer, et minimalt par, eftersom den eneste forskel er det indledende grafem <b>, respektive <p>. I udtalen finder vi derimod også en anden forskel, nemlig udtalen af grafemet <i> i begge ord, henholdsvis [e] og [i]. (Kantet parentes markerer udtale). I reglen, når vi taler om minimale par, er det de fonematiske forskelle, der sigtes til.

Antallet af figurer er begrænset. De fleste naturlige sprog har mellem 30 og 70 fonemer og et lidt mindre antal grafemer. Antallet af fonemer i dansk er – afhængigt af analyseprincippet – cirka 40, og grafemerne tæller 28 (hvis vi ikke medregner <w>). Selv om der findes en relation mellem fonemer og grafemer, eftersom grafemerne oprindeligt kan betragtes som de visuelle og symbolske manifestationer af lydene i det talte sprog, er forbindelserne af sproghistoriske årsager præget af stor kompleksitet i dansk. Det samme grafem kan have et stort antal forskellige udtalemuligheder, afhængigt af hvor i ordet grafemet er placeret. Se f.eks. på de højst forskellige lydige manifestationer af grafemet <g> i ordene *gåde*, *sælge*, *bjerg*, *gentleman*, *giro*. Og det samme fonem kan bogstaveres på flere måder, f.eks. /ä/ i *lyntog* og åbne, /ø/ i *lykke* og *løkke*. Ingen sprog er kendetegnet ved total skrift-til-lyd-overensstemmelse, men i nogle sprog er den større end i andre. Blandt de europæiske sprog kommer spansk, italiensk, finsk, tysk og svensk (i deres ikke-dialektale varianter) ret tæt på, mens situationen er den, at dansk i dag – sammen med engelsk – hører til blandt de mest uforudsigelige.

Figureerne er altså det materiale, der ikke i sig selv bærer et indhold, men som stykkes sammen til morfemer, der er bærere af semantikken.

Antallet af figurer er, som det fremgik ovenfor, begrænset, mens antallet af morfemer synes noget nær ubegrænset. Det lille antal figurer, vi har til rådighed, kan vi kombinere og sætte sammen i det uendelige til betydningsbærende morfemer, der så danner ord, som så igen kan indgå i større sproglige netværk. Netop denne dobbelthed mellem den konstitutive begrænsning af de brikker, vi har til rådighed, og de uindskrænkede muligheder for kombinatorik på flere niveauer, som de åbner op, gør det menneskelige sprog maksimalt udtryksfuldt og komplekst. Denne såkaldte **dobbelte artikulation** er kerneforudsætningen for det avancerede kommunikationssystem, vi kalder det naturlige sprog.

Fra en semiotisk (tegnteoretisk) indfaldsvinkel kan vi sige, at det sproglige tegn er **rekursivt**, hvormed der menes, at det i et gentagelsesmønster kan kombineres med et andet tegn til et nyt tegn osv. Ordene *by* og *bus* kan f.eks. gå sammen og give det sammensatte ord *bybus*, der så igen kan gå sammen med andre ord til nye ord (f.eks. *bybustrafik*) eller indgå i en sætning, der ligeledes kan opfattes som et (komplekst) tegn. Sætninger kan kombineres til en tekst, som også kan opfattes som et (meget komplekst) tegn, der har en indholdsside og en udtryksside.

1.3 SPROGSYSTEMETS DELE

Sprogbygningen er et mangesidigt, nuanceret system, der kan anskues fra forskellige indfaldsvinkler. I praksis, når vi anvender sproget i tale eller skrift, er de forskellige dele aktivt integrerede og samvirkende, men når vi studerer sprogsystemet, er det umuligt at tage højde for det hele på én gang. På den baggrund vil forskere ofte udvælge og prioritere bestemte dele og udvikle specifikke discipliner. I dette afsnit vil vi gennemgå sprogsystemets forskellige dele og gøre rede for, hvilke af dem denne bog behandler.

Fonetik. Denne del af sprogsystemet gælder lydene, sprogets akustiske, artikulatoriske og prosodiske side. Studiet af den fonetiske komponent kan inddeles i **fonetik** (læren om sproglydene og deres artikulation), **fonologi** (læren om sproglydene som betydningsadskillende figurer, fonemer) og **fonotaks** (læren om, hvordan sproglydene kan kombineres til stavelser og større sproglige enheder). Basale enheder er **fon** (sproglyd), **fonem** (sproglyd som mindste betydningsadskillende enhed), **allofon** (sproglydsvariant) og **tryk** og **stød**. Den fonetiske komponent vil ikke blive behandlet som selvstændigt emne i denne bog.

Ortografi. Denne del af sprogsystemet gælder bogstaverne, dvs. skriftsprogets visuelle udtryk, og sprogets retskrivningspraksis, dvs. reglerne for, hvordan bogstaver kombineres til ord. Studiet af ortografien kaldes **grafonomi**. Den danske ortografi normeres af Dansk Sprognævn. Inventaret i det ortografiske begrebsapparat modsvarer fonetikken: Til enhederne fon, fonem, allofon svarer **graf**, **grafem**, **allograf**. Ortografien vil ikke blive behandlet som selvstændigt emne i denne bog.

Morfologi. Denne del af sprogsystemet gælder ordenes betydningsbærende dele, dvs. hvordan morfemer kan kombineres og sættes sammen til ord. Morfologien har to hoveddele: **ordbøjning** og **orddannelse**. Basale enheder er **morfem** (mindste betydningsbærende enhed) og **allomorf** (morfemvariant). I denne bog er morfologi et hovedtema. Morfologi behandles i Del I, hvor centrale, generelle begreber inden for ordbøjning og orddannelse gennemgås. I Del II (Ordklasser) behandles de dele af morfologien, der vedrører de forskellige typer af ord, som af strukturelle, funktionelle og semantiske grunde er anbragt i ordklasser.

Leksikon. Denne del af sprogsystemet vedrører selve ordene eller ordforrådet i et bestemt sprog eller hos en sprogbruger. Centrale begreber er her **leksem** (jf. 2.1) og **leksikon**. Med leksikon kan der dels menes en udgivelse med en optegnelse af et sprogs (samlede) ordforråd, dvs. en ordbog, dels det mentale ordforråd, dvs. det lager af ord, som et menneske har indkodet i hjernen. Studiet af ordbøgerne hedder **leksikografi**; studiet af det mentale leksikon er primært et anliggende for den sprogvidenskabsgren, der kaldes **psykolingvistik**. Leksikonet som helhed vil ikke blive behandlet i denne bog, men centrale aspekter berøres dels i Del IV (Semantik), dels i Del II (Ordklasser).

Syntaks. Denne del af sprogsystemet angår, hvordan ordene kan kombineres til større enheder. Vigtige begreber er **syntagme** (helhed bestående af et hovedord plus evt. bestemmelser), **sætningsled** og **sætning**. Studiet af den syntaktiske komponent kaldes syntaks eller sætningslære. I denne bog er syntaks et hovedtema, som behandles i Del III.

Semantik. Denne del af sprogsystemet vedrører det mentale indhold eller betydningen af de sproglige former. Mens fonemer og grafemer udelukkende er et spørgsmål om sprogets forside, har morfemer, ord og sætninger både en forside og en indholdside. Det betyder, at det semantiske aspekt er forbundet med det morfologiske, det leksikalske og det syntaktiske. Men i sprogbeskrivelsen vil det ofte være praktisk også at udskille semantikken som et selvstændigt emne. I denne bog behandles semantikken dels som en sag for sig (Del IV), dels sammen med de øvrige sproglige aspekter, som den hører sammen med.

Oversigt over sprogsystemets dele

	Fonetisk del	
Morfologisk del	Leksikalsk del	Syntaktisk del
	Semantisk del	

Som det tidligere er blevet understreget, repræsenterer sprogsystemet ikke alle sider af sproget. Systemet er en abstraktion, dannet på baggrund af

sprogbrugen i et sprogfællesskab. Studiet af den faktiske sprogbrug kaldes **pragmatik** eller sprogbrugslære. Der er tale om en bred forskningsgren, der omfatter samtaleanalyse, tekstanalyse og mere endnu. Pragmatikken vil ikke blive behandlet i denne bog.

1.4 HVAD ER GRAMMATIK?

Grammatik er et delområde af sprogsystemet og kan i første omgang bestemmes som den, inden for et bestemt sprogfællesskab, gældende praksis for, hvordan morfemer kan danne ord, og hvordan ord kan sammenføjes til sætninger. Grundlæggende vedrører grammatikken altså ordenes opbygning og bøjning (morfologi), sammenkoblingen af ord til sætninger (syntaks) samt det hermed forbundne betydningsindhold (semantik). I dette perspektiv er grammatik en egenskab ved sproget, der findes, uanset om vi gør den til genstand for undersøgelse eller ej. I systemet finder vi en række iboende lovmæssigheder og mønstre (eller med et andet ord: regler), hvis natur vi kan forsøge at beskrive og forklare. Men samtidig bliver grammatik ofte sat til at dække over den kortlægning af regelsystemet, som forskere kommer frem til, når de studerer sproget. Vi bedriver grammatik, når vi skriver en bog som denne, og genstanden for vores arbejde er den danske grammatik. Udtrykket *den danske grammatik* er altså dobbelttydigt. *Det danske sprogs grammatik* indskrives sig i den første brug af ordet, og *grammatiske studier af dansk* i den anden. Samme dobbelthed gælder for betegnelserne fonetik, morfologi, syntaks og semantik. De kan både bruges om faktiske sider ved sproget og om beskrivelserne af samme.

Hvis grammatik er reglerne for sproget, er vi nødt til at tage stilling til, hvad der menes med regler. Sædvanligvis sætter vi regler i forbindelse med, at en autoritet har truffet beslutninger, der skal styre og regulere menneskers adfærd. Hvad de grammatiske regler angår, har hverken myndighederne eller andre bestemt, hvordan sprogbrugerne skal te sig i deres omgang med sproget. En grammatisk regel er således ikke normativ. Den svarer til en faktisk sproglig regelmæssighed eller til et bestemt mønster, som bygger på en udtalt konvention. En grammatisk regel er en del af den sproglige kompetence: Hvis jeg taler dansk, så besidder jeg en aktiv færdighed, som gør, at jeg f.eks. kan frembringe den korrekte sætning *Den lille pige har langt lyst hår*, men aldrig ville finde på at sige **Lille den pige hår lyst langt har*. (Her og i det følgende markerer stjernen, at en sætning er ugrammatisk).

De forskellige bagvedliggende regler, som bevirker, at nogle konstruktioner er grammatisk kurante, mens andre ikke er det, kan formuleres som **deskriptive regler**. Meget ofte kan den samme sproglige regelmæssighed beskrives på mere end én måde, og beskrivelsesmåden er ofte et resultat af, hvilken del af sproget vi i en bestemt sammenhæng er interesseret i.

Selv om vi kan have for vane at opfatte grammatik som stabile og ubrydelige principper, er vi nødt til at skelne mellem **obligatoriske** og **optionelle** regler. De obligatoriske regler hører til i kernen af grammatikken: De gælder altid, og afvigelser herfra vil få de indfødte sprogbrugere til at reagere. F.eks. er stjerneeksemplet herover af en sådan type. Men ikke alle grammatiske regler er lige faste. I hverdagsdansk hører vi f.eks. følgende varianter af samme indhold: *Anders og jeg er glade*, *Anders og mig er glade*. Vi kan vælge mellem at sige *Begge pigerne har langt lyst hår* og *Begge piger har langt lyst hår*, og det hedder både *Vi er tilfredse med resultatet* og *Vi er tilfreds med resultatet*. Her taler vi om optionelle, eller valgfrie, grammatiske regler. Eksempler som disse viser, at grammatikken ikke er et lukket og fastlåst system. Kernen af et sprogs grammatik må betragtes som stabil, men i periferien finder vi variation.

Ikke overraskende er det på de steder, hvor sproget ikke har en obligatorisk, ufravigelig regel, at der kan opstå en diskussion og et behov for at tage stilling til, hvad der nu er rigtigt og forkert. »Det hedder *i sommer* og ikke *i sommers*, *fordi* og ikke *fordi at*.« Hermed nærmer vi os **den normative grammatik**, som er kendetegnet ved at ville styre og vejlede den sproglige adfærd, og den finder vi først og fremmest praktiseret inden for skriftsproget, eftersom kun de færreste er sig reglerne bevidst, mens de taler.

1.5 SPROGBESKRIVELSEN I DENNE BOG

I denne bog ligger hovedvægten på sprogsystemet i almindelighed og den danske grammatik i særdeleshed, og vi anlægger et deskriptivt (beskrivende), ikke et normativt (regulerende), syn på grammatik. Beskrivelsen formidler ikke al den viden, som findes om det danske sprogs grammatik. Vi koncentrerer os om grammatikkens kerne, ikke dens store periferi. Som det turde være fremgået, opfatter vi ikke sprogbygningen som en statisk størrelse, der fungerer på baggrund af et stift maskineri, som vi alle bør lære os ved at indøve diverse ordbøjninger og gennem nærstudier af det såkaldte sætningsskema. Vi betragter grammatikken som et dynamisk regelsæt med afvigelser og inkonsekvenser. At skabe en øget forståelse for de yderst sammensatte mekanismer, der er virksomme i sproget, er et af bogens formål. En central hensigt er endvidere at formidle en viden og et begrebsapparat, der kan fungere både som en introduktion til den lingvistiske videnskab og som et værktøj i den analytiske praksis for den læser, som på egen hånd vil arbejde med aspekter af det danske sprog. Det omfattende indeks er tænkt som et hjælpemiddel hertil.

Fremstillingens teoretiske ståsted er bredt og eklektisk. Dels relaterer vi os til en veletableret international sprogtilgang med rødder i strukturalismen, dels står vi i gæld til funktionalismen, hvor sproget betragtes som et system, der skal varetage to overordnede funktioner: at virke som kom-

munikationssystem mellem individer og fungere som kognitivt værktøj i menneskets orientering i omverdenen. I hovedparten af bogen er beskrivelsesniveauet ikke eksplicit teoretisk funderet, men fokuserer på de sproglige fænomener på et deskriptivt niveau.

Terminologisk tilstræber vi at lægge os tæt op ad den konsensus, der mere eller mindre råder i den internationale, dvs. især den engelsksprogede, lingvistiske litteratur. Dette betyder, at vi gennemgående vælger den latinske grammatiske terminologi, om end også den danske præsenteres, første gang en term bliver taget i anvendelse. Vi følger dermed, med yderst få undtagelser, anbefalingerne i Dansk Sprognævns *Grammatisk talt. Anbefalede sproglige betegnelser* (1996). Når det gælder de termer, som ikke indgår i denne fortegnelse, bruger vi så vidt muligt de i dansk sprogvidenskab allerede etablerede termer, hvis de ellers opfylder kravet om at svare til termbrugen i den internationale forskning.

Gennemgående for vores sprogbeskrivelse er, at vi i behandlingen af de sproglige enheder af forskellige typer bruger en opdeling i tre centrale aspekter, nemlig struktur, funktion og betydning. Dette vil især blive tydeligt i ordklasseafsnittet, hvor disse termer vil dukke op i afsnittenes overskrifter.

1.5.1 Struktur, funktion og betydning

Med **struktur** sigter vi til den sproglige enheds indre opbygning, dvs. hvordan en bestemt enhed er stykket sammen af mindre dele. Sekvensen *Nu regner det* består f.eks. af tre ord, et adverbium (*nu*), et verbum (*regner*) og et pronomen (*det*), eller, under en anden synsvinkel, af et adverbial (*nu*), et finit verbal (*regner*) og et subjekt (*det*). Ordet *dum-hed-er* består af de tre enheder *dum* (rod morfem), *hed* (aflednings suffiks) og *er* (bøjnings morfem).

Med **funktion** mener vi den enkelte enheds forhold til de andre enheder i en morfologisk eller syntaktisk konstruktion. Funktionen afgør, i hvilke relationer en bestemt sproglig enhed kan indgå, og hvad netop denne enhed bevirker i den sproglige sammenhæng. I syntagmet *glade mennesker* har *glade* f.eks. som funktion at bestemme ordet *mennesker*. I ordet *ven-lig-hed* har *lig* funktionen at omdanne et substantiv (*ven*) til et adjektiv (*venlig*), og *hed* har funktionen at omdanne et adjektiv (*venlig*) til et substantiv (*venlighed*).

Betydning er den sproglige enheds mentale indhold; den forestilling, enheden vækker hos sprogbrugeren. F.eks. betyder ordet *nuklear* 'som har med atomer at gøre', og syntagmet *sociale reformer* betyder 'forbedringer eller forandringer, som gælder de mellem menneskelige eller samfundsmæssige forhold'.